

KS. KAZIMIERZ MACHETA

EGZEMPLARYZM TRYNITARNY JAKO PODSTAWOWA ZASADA W POLSKIEJ TEOLOGII XIX WIEKU

Nowsze badania nad polską myślą chrześcijańską XIX wieku odkrywają coraz głębiej jej dynamizm, oryginalność, personalność i charakter twórczy. Wśród oryginalnych rysów tej myśli było — może także pod wpływem teologii wschodniej — akcentowanie nauki o Trójcy Świętej i jej związku z konkretnym życiem. Triada Boska występowała w charakterze egzemplarnym i normatywnym przede wszystkim w stosunku do bytu osoby ludzkiej, życia społecznego oraz dziejów ludzkich. Stanowisko to rozwinął najszerzej Piotr Semenenko (1814 - 1886). Dlatego główną uwagę skupimy na tym wielkim teologu.

Pragnieniem Semenenci było stworzenie uniwersalnego systemu, obejmującego wszelką wiedzę łącznie z teologią¹. Tego rodzaju system, wewnętrznie spójny, jednolity i stanowiący całość organiczną, musiał być oparty na jednej podstawowej zasadzie czy idei. Takiej zasady Autor pilnie poszukiwał od początku swojej działalności naukowej. Dzięki własnym intensywnym poszukiwaniom, jak również pewnym inspiracjom filozoficznym i teologicznym, udało się Semenence znaleźć taką podstawową zasadę. Zasada ta ze względu na treść jest egzemplaryzmem trynitarnym, natomiast ze względu na źródło Autor nazwał ją teorią teologiczną. Od momentu jej odkrycia do końca swojego życia Semenenko umacniał się w przekonaniu o jej trafności, precyzował jej zastosowania i weryfikował ją w różnych dziedzinach wiedzy. Odkryta zasada pełniła funkcję systemotwórczą i porządkującą całość jego twórczości naukowej. Zasada egzemplaryzmu trynitarnego znalazła szczególne za-

¹ Tendencje systemotwórcze odgrywały bardzo ważną rolę w filozofii i teologii XIX w. W filozofii dochodzą do głosu szczególnie u Fichtego i Hegla (por. W. Tarkiewicz. *Historia filozofii*, T. 2. Warszawa 1970 s. 192). Analogiczne tendencje systemotwórcze, choć nie tak intensywne i powszechne, przejawiała również teologia, zwłaszcza w Niemczech reprezentowana przez: J. S. Dreyę (1777 - 1855), J. A. Möhlera (1796 - 1838) (Por. E. Hocedez. *Histoire de la théologie au XIXe siècle*. T. 1. Bruxelles—Paris 1948 s. 215 n., 232).

stosowanie w teologii Semeneki, gdzie była głównym czynnikiem inspirującym nie tylko pod względem formalnym, ale również merytorycznym. Egzemplaryzm trynitarne stał się naczelną zasadą, podstawowym założeniem i principium całej jego teologii, zwłaszcza dogmatycznej. Dlatego też można mówić o pewnego rodzaju „koncentracji” trynitarnej teologii Semeneki.

I. PODSTAWY EGZEMPLARYZMU TRYNITARNEGO

Podstawę egzemplaryzmu trynitarne stanowi dla Semeneki dogmat trynitarne oraz nauka teologiczna o przyczynowości wzorczej Boga względem stworzeń. Punktem wyjścia w badaniu tajemnicy Trójcy jest dla Autora — podobnie zresztą jak dla Augustyna — jedność natury Bożej². Osoby w Bogu nie są, jak się wyraża Semeneko, oddzielnymi istotami, ale tylko oddzielnymi „względami” (relacjami) istoty Bożej względem siebie. Dokładniej ujmując, osoby są trzema koniecznymi między sobą „odszczególnieniami”, chociaż ściśle od siebie zależnymi i wzajemnie odnośnymi względami, sposobami istnienia (*modi existendi*), jednej i tej samej istoty Bożej³.

Istotny punkt wyjścia teorii egzemplarystycznej stanowi nauka o relacjach. Do istoty relacji należy takie wzajemne odniesienie dwu jej terminów, w którym jeden jest pierwszy i zajmuje miejsce początku i pierwiastka (*principium*), a następny — z konieczności drugi — zajmuje miejsce kresu (*terminus*). To pojęcie relacji ma znaczenie powszechne: od nauk matematycznych po teologię, gdyż pierwowzór wszystkich relacji stworzonych stanowią relacje trynitarne, które są niczym innym, jak „początkami” i pochodzeniami osób Bożych⁴. Nazwę *principium* tłumaczy Autor jako „początek”, „pierwiastek” i „źródło”, a nazwę *terminus* — „kres” i „ujście”⁵. Pochodzenia w Bogu polegają na przekazywaniu między osobami natury Bożej, i to w ten sposób, że Ojciec jest *principium sine principio*, czyli posiada naturę Bożą z siebie samego i udziela jej Synowi. Syn jest *principium a principio*, czyli przyjmuje naturę Bożą od Ojca i wraz z nim udziela jej w jednym wspólnym tchnieniu Duchowi Świętemu. Duch Święty nie jest już dalej *principium*,

² Por. L. A. Krupa. *Obraz Boży w człowieku według nauki św. Augustyna*. Lublin 1948 s. 40.

³ *Credo Chrześcijańskie prawdy wiary*. Kraków 1885 s. 66, 83.

⁴ *Le pape et son infallibilité dans sa cause première et éternelle et sa dernière consequence*. Mps w Archiwum Księży Zmartwychwstańców w Radziwiłowie Mazowieckim (skrót AZR) s. 39.

⁵ *Credo* s. 66.

lecz kresem (*terminus*) działania Ojca i Syna⁶. Wraz z naturą Bożą w pochodzeniach udzielone zostają wszystkie istotne przymioty Boże, i to również w ten sposób, że dla każdego z nich Ojciec jest *principium sine principio*, Syn *principium a principio*, a Duch Święty jest „kresem”. „Każdy z nich — pisze Semenenko — jest identyczny z naturą Bożą i tym samym każdy jest jeden w sobie, a jednak zgodnie z racją pochodzeń osób Bożych każdy przymiot osiąga w każdej osobie odrębny sposób istnienia, a jego jedność pierwotna, przechodząc przez to wielorakie różnienie, wraca do jedności ostatecznej, jako bardziej harmonijna i całkowicie dopełniona”⁷. Model relacji trynitarnych jest dla Semenunki podstawowym wzorcem egzemplarystycznym względem stworzeń.

Drugą podstawą teorii egzemplaryzmu jest nauka teologiczna o przyczynowości wzorczej Boga względem stworzeń. Zdaniem Autora, obserwacja bytów stworzonych ujawnia istniejące w nich podobieństwa i hierarchiczną gradację. Dzieje się tak dlatego, że wszystkie byty stworzone naśladowują jeden najdoskonalszy wzór, i to tym bardziej, im bardziej są doskonałe. To z kolei naprowadza na istnienie ich przyczyny wzorczej, czyli czynnika podporządkującego i kierującego stworzeniami według określonego planu⁸.

Powstaje jednak pytanie, co jest przyczyną wzorczą stworzeń? Semenenko idąc za Platonem i Tomaszem, na których powołuje się nominalnie, nazywa prawzory stworzeń ideami. Za Akwinatą prawzory stworzeń umieszcza w Bogu⁹, a na ich określenie używa następujących terminów: „idea Boża”, „idee w Bogu”, „myśl Boża”¹⁰. Wzorczy zaś charakter idei podkreśla nazwami: „wzór przedwieczny”¹¹, „przedpodobieństwo i „przedwzór”¹², „wzór doskonały”¹³, „odwieczny akt o danym stworzeniu”¹⁴. Bóg stworzył świat według swojej myśli i dlatego byty stworzone w rozmaity sposób i w różnym stopniu są jej odwzorowaniem. Ta myśl Boża powołuje byty do istnienia, nadaje im ruch, kieruje nimi, a gdy osiągną ostateczną pełnię, łączy je z sobą. Dlatego jest ona początkiem wszystkich rzeczy, a jej spełnienie stanowi cel świata¹⁵.

Ideą i prawzorem w Bogu jest sama istota Boża, i to zarówno dla siebie samej, jak i dla bytów stworzonych. Istota Boża jest wzorem dla

⁶ *Le pape* s. 40; *Credo* s. 89, 291.

⁷ *Le pape* s. 40.

⁸ *Credo* s. 179.

⁹ Tamże s. 178.

¹⁰ *Biesiady filozoficzne. II Rabbi*. „Przegląd Poznański” 28:1959 s. 60.

¹¹ Tamże.

¹² *Credo* s. 177.

¹³ *Le pape* s. 8.

¹⁴ *Cwiczenia duchowne*. Kraków 1903 s. 366.

¹⁵ *Credo* s. 179 n.

siebie samej, kiedy istotnie, jednorazowo i odwiecznie wydaje swe podobieństwo i obraz, jakim jest osoba Słowa. Dla stworzeń zaś jest wzorem wielokrotnie i różnorako dla każdego z nich z osobna i w inny sposób¹⁶. W istocie Bożej są zatem niezliczone wieczne idee-wzory wszystkich rzeczy i ona jest w ten sposób przyczyną wzorczą stworzeń¹⁷. Bóg znając doskonale swoją istotę — powtarza Semenenko za Tomaszem — zna również wszystkie możliwe sposoby jej naśladowania: ślad w istotach nieożywionych, obraz w ożywionych, podobieństwo w rozumnych i wolnych¹⁸.

Semenenko nie tylko przyznaje idei Bożej przyczynowość wzorczą, ale nazywa ją racją i podstawą wszystkich bytów stworzonych, początkiem i jedyną ich przyczyną w płaszczyźnie zamiaru, sprawczynią ich istnienia, ruchu, ukierunkowania, rozwoju i pełnego urzeczywistnienia¹⁹. Na innym miejscu następująco przedstawia stosunek przyczyny wzorczej do innych przyczyn. Scholastyka obok czterech głównych gatunków przyczyn: materialnej, formalnej, sprawczej i celowej zna kilka podgatunków, które do nich się sprowadzają, a wśród nich przyczynę idealną, czyli wzorczą. Przyczyna idealna posiada szczególne znaczenie i zasięg w dziedzinie działania Bożego na zewnątrz, jest bowiem zarazem przyczyną formalną, sprawczą i celową stworzeń. Taką przyczyną wzorczą są idee Boże²⁰. Na ile bowiem — pisze Semenenko — określają wewnętrzną przyczynę formalną rzeczy z osobna, są jej przyczyną formalną od zewnątrz. Na ile udzielają jej właściwego sposobu istnienia i sprawiają, że rzecz jest tym, czym jest, stanowią jej przyczynę sprawczą. Na ile wreszcie są doskonałym wzorem, do którego rzecz ma się upodobnić, stanowią jej przyczynę celową. W działaniu Bożym przyczyna wzorcza łączy w sobie inne gatunki przyczyn, „pozostając jednak wzorczą, i to jest jej najwyższym określeniem”²¹.

II. ISTOTA WZORCZOŚCI TRYNITARNEJ

Wzorczość istoty Bożej nasuwa Semenence hipotezę, że Bóg również jako Trójca Osób jest przyczyną wzorczą wszystkich stworzeń. Autor jest bowiem zdania, że muszą istnieć w stworzeniach pewne szczególne

¹⁶ *Le pape* s. 9; *Credo* s. 177 n.

¹⁷ *Le pape* s. 8; *Credo* s. 178.

¹⁸ *Credo* s. 178 n., 181.

¹⁹ Tamże s. 180.

²⁰ *Le pape* s. 8.

²¹ Tamże.

skutki, które należy z koniecznością odnieść do poszczególnych osób Bożych jako ich wzoru. Dlatego w każdym bycie stworzonym istnieje pewne podobieństwo Trójcy Świętej, którego przyczyną wzorczą są osoby Boże²².

Przyjmując wzorczość poszczególnych osób Bożych, Autor jest świadomy, że w jakiś sposób narusza zasadę teologiczną, według której akt stwórczy stanowi dzieło wspólne całej Trójcy Świętej, a nie poszczególnych osób. Dlatego stara się wyjaśnić tę podstawową trudność, twierdząc najpierw, że nie podważa wspomnianej zasady i uznaje jej słusność, ale uważa, iż pewni teologowie interpretowali ją przesadnie i przekreślali w ten sposób możliwość istnienia jakichkolwiek analogii trynitar-nych u stworzeń. Tymczasem — jego zdaniem — bardzo wielu teologów i Ojców Kościoła, zwłaszcza św. Augustyn, przyjmowało fakt podobieństw Trójcy Świętej w stworzeniach, a podstawę tego faktu dostrzegali w samym objawieniu. Jeżeli istnieją podobieństwa Trójcy Świętej w stworzeniach, to — twierdzi dalej Autor — domagają się rzeczywistej przyczyny. Nie można ich bowiem wytłumaczyć inaczej, jak przyjmując pewną odrębną przyczynowość wzorczą poszczególnych osób Bożych.

Tradycyjnie przytaczane podobieństwa trynitarne powołują się z reguły na relacje zewnętrzne między różnymi bytami. Semenenko posuwa się jednak znacznie dalej i kierując uwagę ku wewnętrznym relacjom bytu stwierdza, że podobieństwo trynitarne istnieje także i przede wszystkim wewnątrz każdego bytu stworzonego, zarówno istniejącego rzeczywiście, jak i możliwego. Autor posługuje się tu argumentacją filozoficzną w celu udowodnienia swojej hipotezy. Twierdzi bowiem, że każdy byt poza Bogiem suponuje koniecznie przynajmniej dwa składniki, które noszą różne, lecz korelatywne nazwy: substancja i przypadłość, materia i forma, akt i możliwość. Substancja bytu stworzonego nie może istnieć bez przypadłości, bo nawet samo istnienie jest przypadłością; ani też przypadłość nie może istnieć bez substancji. Z tej wzajemnej zależności wynika trojaki stosunek wewnętrzny i absolutnie konieczny w każdym bycie rzeczywistym lub możliwym: tkwienie (*inhaesio*), bycie podłożem (*subiecto*) i środkowy — tożsamość (*identitas*). Stosunki te nie są ani całkowitym bytem, ani jego istnieniem, ani w ścisłym znaczeniu częściami czy warunkami, ale wewnętrznymi relacjami, różnymi sposobami istnienia, które dopiero razem wzięte dają jego prawdziwe i całkowite istnienie. Dlatego też w każdym bycie stworzonym można dokonać myślnego rozróżnienia podobnego do tego, jakie czynimy w Bogu, gdzie rozważamy jego istotę, która jest zarazem jego istnieniem, a następnie trzy różne sposoby Jego istnienia, które objawienie ukazuje jako trzy

²² Tamże s. 11.

różniące się od siebie realne osoby. W stworzeniach można rozróżnić najpierw cały ich byt jako istniejący, a następnie jego wewnętrzne stosunki, które rozum, opierając się na naturze rzeczy, ukazuje jako odrębne relacje. Są one wprawdzie dalekie od tego, czym w Bogu są osoby, istnieją jednak realnie i stanowią realną podstawę dla przyjęcia w bycie stworzonym analogatu osób Bożych. Nie można wskazać innej racji tego faktu jak tylko tę, że Trójca Święta w samym akcie stwórczym z koniecznością stwarza w stworzeniach swoje podobieństwo²³.

Z twierdzenia o dziele stwórczym, jako wspólnym trzem osobom, nie można — zdaniem Semenienki — wyprowadzić wniosku, że w stworzeniach nie ma żadnego skutku, który można odnieść do poszczególnych osób Trójcy Świętej. Skutki takie istnieją, a Autor jest nadto przekonany, że znalazł zasadę, która tłumaczy analogie trynitarne, a mianowicie: „Wszystko, co w bycie stworzonym jest istotne, powinno być odniesione do twórczej czynności Boga działającego według swej istoty, natury; lecz wszystko, co jest w nim relatywne, należy odnieść do udziału, a raczej do relacji relatywnej, jaką we wspólnym akcie stwórczym posiada każda osoba według swej właściwości osobowej”²⁴. Słuszność twierdzenia teologicznego, że czynność stwórcza nie jest aktem własnym jednej osoby, lecz wspólnym całej Trójcy, zdaniem Semenienki nie przeszkadza temu, aby trzy osoby, działające wspólnie, wyciskały na swym wspólnym dziele każda swoje szczególne znamię. Znamiona te nie istnieją niezależnie od siebie, lecz łączą się koniecznie, stają się znamieniem jedynym i wspólnym Trójcy Świętej i jej wspólnego działania²⁵. Jak stąd wynika, Bóg także jako Trójca stanowi przyczynę wzorczą stworzeń, a zasada rządząca wzorczością Boga jest następująca: Bóg działający według swej natury — substancji jest przyczyną wzorczą wszystkich substancji stworzonych, a Trójca osób Bożych jest przyczyną wzorczą wszystkich ich relacji wewnętrznych i sposobów istnienia²⁶.

Powyższe stwierdzenia prowadzą Semenienkę do sformułowania następującego prawa: „Sposób, w jaki jedne osoby Boże wydają drugie, albo pochodzą jedne od drugich, tzn. sposób, w jaki są one w Trójcy Świętej albo zasadą i źródłem, albo kresem jedne względem drugich, jest także racją, według której każda osoba działa we wspólnym akcie stwór-

²³ Por. tamże s. 9 - 22.

²⁴ „Tout ce qui est essentiel dans la créature doit être rapporté à l'opération créatrice de Dieu agissant selon l'essence; mais tout ce qui y est relatif, doit être mis en rapport avec la part ou plutôt avec la raison relative que chaque personne a, selon sa propriété personnelle, dans l'acte commun de la création” (*Le pape* s. 22).

²⁵ *Le pape* s. 23.

²⁶ Tamże s. 24.

czym i stanowi zarazem przyczynę wzorczą, która wytwarza analogiczne skutki w stworzeniach”²⁷.

Prawo to pozwala z łatwością stosować wiedzę o Trójcy Świętej do doskonalszego poznania stworzeń, według następującej zasady aplikacyjnej: „Jeżeli pragniemy dobrze i prawdziwie poznać wewnętrzne stosunki w rzeczach stworzonych, winniśmy je badać w świetle racji wiecznych, jakie znajdują się w relacjach osób Bożych i które są przyczynami wzorczymi analogicznych skutków w stworzeniach”²⁸. Racje wieczne w relacjach osób Bożych — jak już stwierdziliśmy — polegają na tym, że Ojciec jest *principium sine principio*, Syn *principium a principio*, a Duch Święty jest kresem działania Ojca i Syna. Analogicznie w działaniu Boga na zewnątrz, w jednym wspólnym akcie stwórczym Ojciec działa jako *principium sine principio*, Syn jako *principium a principio*, a Duch Święty jako jednoczący kres.

W praktyce sposób stosowania teorii Semenienki jest następujący. Cała rzeczywistość została przez Stwórcę ukształtowana według podstawowego modelu, jakim jest sam Bóg i Jego troisty sposób istnienia. Pragnąc zatem lepiej poznać konkretny byt stworzony, materialny czy duchowy, należy szukać w nim podobieństwa jedności i troistości Boga. Trzeba doszukać się w nim takiego sposobu istnienia, który sprawia, że jego substancja występuje jeden raz jako absolutna, a trzy razy jako relatywna²⁹. Inaczej mówiąc, należy w nim szukać pewnej podstawowej jedności oraz pewnej troistości w istnieniu; przy czym każdy z trzech elementów stanowi pewien odrębny aspekt, albo spełnia pewną własną funkcję, analogiczną do tej, jaką w immanentnym życiu Bożym pełni odpowiadająca mu osoba Boża. Należy jednak przy tym pamiętać, że wzorczość istoty Bożej i Trójcy Świętej realizuje się przez analogię w pewnym znaczeniu odwróconą: „Byt konieczny — pisze Autor — tak się ziszcza, że z jednego jest troje, i to od razu, i razem (jedna istota, a trzy sposoby istnienia: jeden Bóg a trzy osoby Boże). Byt dowolny i zależny

²⁷ „La manière dont les personnes divines produisent les unes les autres ou procèdent les unes des autres, c'est-à-dire la manière dont elles sont, dans la Sainte Trinité, ou principe ou terme les unes des autres, cette manière est aussi la raison selon laquelle chaque personne opère dans l'acte commun de la création, et elle est la cause exemplaire qui produit des effets analogues dans les créatures” (*Le pape* s. 25).

²⁸ „Si nous voulons donc avoir une bonne et vraie connaissance des rapports intimes qui existent dans les chose créés, nous devons les examiner à la lumière des raisons éternelles qui se trouvent dans les relations des personnes divines, et qui sont les causes exemplaires de rapports analogues dans les créatures” (*Le pape* s. 25).

²⁹ *Le pape* s. 30.

ziszczą się odwrotnie: z trojga staje się jedno; trzy są żywioły (nie dwa), z których się wszystkie rzeczy składają”³⁰. W ten sposób światło Bożego objawienia wprowadza w zamieszanie poglądów filozoficznych na strukturę bytu rozstrzygającą i przejrzystą, a zarazem krótką formułę i regułę, którą Autor wyraża następująco: „W Bogu z jednego trzy, w stworzeniu z trojga jedno”, i dodaje: „Ta jest wieczna różnica między Bogiem a stworzeniem”³¹.

Widzimy więc, że celem teorii Semenienki nie jest wyjaśnianie Trójcy Świętej za pomocą stworzonych Jej podobieństw, jak to czynili niektórzy Ojcowie Kościoła i teolodzy, lecz odwrotnie, wyjaśnianie rzeczywistości stworzonej za pomocą światła, jakie daje objawiona nauka trynitarzna.

III. WARTOŚĆ TEORII EGZEMPLARYZMU

Powyższa teoria stanowi w oczach Semenienki nową konkluzję teologiczną, którą kwalifikuje jako teologicznie pewną³². Sam charakteryzuje sposób jej stosowania i wartość naukową. Wyróżnia on dwa sposoby dochodzenia do prawdy: *aposteriori* i *a priori*. Pierwszy wychodzi od faktów i wznosi się ku teorii, drugi w początkowym etapie zaczyna od teorii ogólnej, koniecznej i absolutnie stosowalnej w danej dziedzinie, aby następnie zstąpić do faktów, które w jej świetle szereguje i porządkuje. Wartość naukowa uporządkowania posiada charakter nie mniej konieczny, jak sama teoria. Metoda pierwsza wystarcza, druga jednak nadaje wynikom nauki charakter konieczny i pewność metafizyczną zakładając, że taki właśnie charakter posiada sama teoria. Chociaż Autor określa swoją metodę jako aprioryczną, należy jednak dodać, że nie jest to aprioryzm skrajny, stosowany arbitralnie, odrzucający poznanie doświadczalne. Semenienko w doświadczeniu stara się weryfikować swoją teorię i dlatego przedmiotem badań czyni fakty konkretnie istniejące. Stosowana teoria nie narzuca im sztucznej trójżłoności, ale pomaga odkryć istniejącą w nim faktycznie jedność i troistość; albo jeżeli elementy są już znane, pozwala należycie je określić, uporządkować i wskazać wzajemne relacje³³.

Z przedstawioną teorią wiąże Semenienko wielkie nadzieje, przede wszystkim w dziedzinie teologii, chociaż ze względu na jej powszechną

³⁰ *Credo* s. 159.

³¹ Tamże s. 186.

³² *Le pape* s. 7, 38.

³³ Tamże s. 3, 5, 35.

stosowalność może być również użyteczna w zakresie nauk świeckich. Autor stosował ją wszechstronnie; od wszystkich działów teologii poprzez różne działy filozofii do nauk historycznych, prawa, socjologii, językoznawstwa i fizyki. Był przekonany, że dzięki jego teorii dogmat trynitarnej, wyjdzie z izolacji, gdzie był przedmiotem spekulatywnych rozważań, i udzielając swej treści jako miary i reguły dla nowych twierdzeń i wniosków zapłodni ożywczo całą naukę³⁴.

W stosowaniu swej teorii Semenenko nie ogranicza się do relacji wewnętrznych. W jego tekstach występują przynajmniej cztery stopnie podobieństwa trynitarnej. W pierwszym wskazana jest sama troistość elementów, w drugim troistość w jedności, w trzecim dochodzi stwierdzenie, że jedność jest absolutna, a troistość relatywna, w ostatnim i najwyraźniejszym zawarta jest uwaga o wzajemnym stosunku trzech elementów względnych między sobą (według formuły pochodzeń trynitarnej) i w stosunku do czynnika absolutnego. Ważność swej teorii porównuje Autor ze znaczeniem, jakie dla nauki chrześcijańskiej miało wprowadzenie przez scholastykę XIII wieku arystotelesowskiej teorii materii i formy³⁵. Po swojej teorii spodziewa się nawet więcej korzyści, gdyż tamta zastosowała jako wzór prawo wzięte z filozofii, ta natomiast opiera się na prawdzie teologicznej, i to najwyższej tak ze względu na przedmiot, jak i stopień pewności³⁶.

Pierwszy wyraźny ślad teorii znajdujemy u Semenenko w r. 1854³⁷. Okazją pełnego jej sformułowania stała się przedsoborowa dyskusja na temat nieomylności papieża. Semenenko wówczas był konsultorem Kongregacji Indeksu i cieszył się w Rzymie znacznym autorytetem naukowym; w r. 1870 opublikował pracę, w której wykładając wzajemny stosunek papieża, episkopatu i świeckich w kwestii nieomylności, zastosował nowy typ argumentacji, który nazwał dowodem *ex aeterna ac divina ratione*³⁸. Nie jest on jednak niczym innym, jak zastosowaniem egzemplaryzmu trynitarnej.

Trójpodział oparty na wzorczosci trynitarnej nie jest oryginalnym odkryciem Semenenko. Idea ta przewija się nieprzerwanie poprzez dzieje filozofii i teologii chrześcijańskiej od Ojców greckich po czasy najnowsze. Jej zwolenników wylicza dość szczegółowo E. Dubois³⁹, który

³⁴ Tamże s. 10 nn.

³⁵ Tamże s. 35.

³⁶ Tamże s. 37 n.

³⁷ Por. P. Smolikowski. *De philosophia excolenda ac perficienda patris Petri Semenenko* CR. Roma 1905 s. 34 - 38.

³⁸ *Quid Papa et quid Episcopatus ex aeterna ac divina ratione necnon quae eorum partes in Ecclesiae infallibili magisterio*. Romae 1870.

³⁹ *De exemplarismo divino seu doctrina de trino ordine exemplari et de trino rerum omnium ordine exemplato*. Romae 1899.

wskazuje na cztery główne typy egzemplaryzmu, mianowicie: analityczny — zmierzający do poznania Stwórcy przez stworzenia; syntetyczny — zdążający do poznania stworzeń w świetle tajemnicy Boga jako przyczyny wzorczej; filozoficzny — opierający się na poznaniu przyrodzonym i rozważający Boga jedyne w jego naturze; wreszcie teologiczny, czyli trynitarny — oparty na objawionej prawdzie Trójcy Świętej⁴⁰. W ramach tej klasyfikacji egzemplaryzm Semenienki należy określić jako teologicznosyntetyczny.

Chociaż można wykazać, że pewne elementy doktryny trynitarno-wzorczej Semenienko zaczerpnął, bądź mógł zaczerpnąć, od poprzedników, to jednak opracowanie teorii i ona sama w swych najważniejszych składnikach, jakie stanowią jej istotę, obrona wobec przewidywanych zarzutów i wskazanie jej powszechnej stosowalności, jest własnym i oryginalnym dziełem Autora, świadczącym zarówno o jego swobodzie obracania się wśród subtelnych zagadnień teologicznych, jak i o odwadze w stawianiu nowych twierdzeń.

Tajemnica trynitarna stanowi dla Semenienki punkt wyjścia i ośrodek jednolitego, syntetycznego poglądu na byty stworzone. Tylko światło tej wzorczości — jego zdaniem — pozwala dostrzec najgłębszą istotę stworzeń i stanowi ten jedyne punkt obserwacji, z którego wszechświat przestaje być niezrozumiałym chaosem, a pozwala przeniknąć się rozumowi i w niezmiernym bogactwie bytów ukazuje jednolitą strukturę. Tę właśnie drogę nazywa Semenienko *ex divina ac aeterna ratione*.

IV. EGZEMPLARYZM TRYNITARNY

JAKO PODSTAWA „KONCENTRACJI” W TEOLOGII DOGMATYCZNEJ

Przed omówieniem trynitarnej „koncentracji” teologii dogmatycznej Semenienki, należy wspomnieć o jego drugiej zasadzie systematyzującej, którą jest egzemplaryzm chrystologiczny, będący uzupełnieniem i dopełnieniem egzemplaryzmu trynitarnego. Egzemplaryzm chrystologiczny opiera się na dogmacie wcielenia, tajemnicach ziemskiego życia Zbawiciela, skupiając przede wszystkim uwagę na Chrystusie jako wzorze i pośredniku. Egzemplaryzm ten ma zastosowanie w ekonomii zbawienia i służy on Autorowi przede wszystkim do wyjaśniania stopnia nadprzyrodzonego uczestnictwa w Bogu i sposobu właściwego połączenia sfery przyrodzonej z nadprzyrodzoną. Egzemplaryzm chrystologiczny koegzystuje z trynitarne w charakterze służebnym, będąc od niego zależny formalnie i treściowo. Jest on jednak u Semenienki mniej wy-

⁴⁰ Tamże s. 21 - 27.

pracowany. Jako teoria stanowi dość samodzielny twór Autora, elementy jego są jednak w znacznym stopniu zapożyczone.

Semenenko zauważył skrajnie abstrakcyjną interpretację dogmatu Trójcy Świętej, która jego zdaniem doprowadziła do izolacji tej prawdy w dogmatyce i w życiu religijnym. Dlatego też proponuje nową jej interpretację, w której trzy osoby Boże wychodzą ku człowiekowi w dziele stworzenia i zbawienia i w ten sposób Trójca immanentna, w koncepcji Autora, staje się Trójcą ekonomiczną. Odbicie Trójcy Świętej w stworzeniach nie stanowi dla teologa specjalnego problemu, dopóki tłumaczy się je na zasadzie teorii apropriacyjnej, a nie pewną oddzielną przyczynowością osób Bożych, która wydaje się być niezgodna z zasadą teologiczną, usankcjonowaną oficjalnym nauczaniem Kościoła, że dzieła Boże na zewnątrz są wspólne wszystkim osobom⁴¹. Semenenko posuwa się jednak dalej, przypisując odbicia Trójcy Świętej w stworzeniach oddzielnej przyczynowości poszczególnych osób, i w ten sposób stwierdza więcej niż zwykłą apropriację. Jego zdaniem akt stwórczy jest wspólny wszystkim trzem osobom i wykonywany przez jedną naturę Bożą. Tym stwierdzeniem Autor podkreśla, że przestrzega znaną zasadę teologiczną. Jednak — jak twierdzi dalej — każda z osób w tym jednym wspólnym akcie wywiera przyczynowość w sposób sobie właściwy, odpowiadający jej osobowej funkcji w życiu trynitarnym i skutkiem tego pozostawia w bycie stworzonym właściwy sobie ślad⁴². Każda więc z osób Bożych we wspólnym akcie zewnętrznym działa i udziela się odpowiednio do swej właściwości wewnątrztrynitarnych i w ten sposób pochodzenia immanentne identyfikują się z działaniem Boga w historii zbawienia i stworzenia. Poprzez pewną identyfikację pochodzeń Bożych wewnątrztrynitarnych z działaniem Bożym na zewnątrz Semenenko stara się uzgadniać swoją teorię z powszechnie przyjętą nauką teologiczną. Podobnie niektórzy współcześni teologowie wskazują na pewien odrębny rys przyczynowości poszczególnych osób Trójcy⁴³.

Tak zinterpretowana tajemnica trynitarna systematyzuje i inspiruje zarówno metodycznie, jak i merytorycznie wszystkie zagadnienia teologii dogmatycznej u Semenienki, stając się przez to podstawową zasadą systematyzacji i koncentracji. Należy zaznaczyć, iż Semenenko nie napi-

⁴¹ Powyższa zasada została usankcjonowana w nauczaniu oficjalnym Kościoła na Soborze Laterańskim IV. *Breviarium Fidei* IV 33.

⁴² Na twierdzenie Semenienki o odrębnej przyczynowości osób Bożych zwracają uwagę: W. Dymny (*Nauka ks. Piotra Semenienki o poznawalności Trójcy Świętej*. Lublin 1962 mps s. 52), M. Piątkowski (*Koncepcja życia moralnego w pismach ks. Piotra Semenienki*. Lublin 1974 mps s. 543).

⁴³ Per. S. C. Napiórkowski. *Trynitarnozbawcze działanie Boga według współczesnej teologii*. W: *O Bogu dziś*. Warszawa 1974 s. 217 - 225.

sał podręcznika teologii dogmatycznej, w którym omawiałby systematycznie wszystkie traktaty. Dlatego też wskażemy tylko na niektóre zagadnienia, w których inspiracja trynitarna jest najbardziej widoczna i daje oryginalne rozwiązania.

Semenenko stara się w swym wykładzie dogmatycznym łączyć element historiozbowczy ze spekulatywnym. Dlatego też ukazuje on chrześcijaństwo jako proces dziejowy, urzeczywistniający w czasie odwieczny Boży plan stworzenia i zbawienia ludzkości⁴⁴. I dlatego teologia winna, jego zdaniem, interpretować dzieje ludzkie przeszłe, obecne i przyszłe⁴⁵. Stąd też jako wprowadzenie do teologii dogmatycznej Semenenko można uznać jego naukę o dziejach zbawienia. W koncepcji dziejów zbawienia bardzo widoczny jest egzemplaryzm trynitarny. Najpierw Trójca ekonomiczna determinuje wszelką rzeczywistość — nie tylko zbawczą, ale i doczesną — pod względem strukturalnym i treściowym. Trójosobowość Boga określa całość stworzenia, jego rodzaje i poszczególne stworzone byty. I tak podobieństwem Trójcy Świętej są trzy pierwsze stworzone żywioły: niebo, ziemia i światło, czyli świat idei-wzorów, świat materii i świat siły; trzy składniki bytów materialnych: idealny, realny i dynamiczny; trzy rodzaje bytów: duchowe, materialne i materialno-duchowe; trzy właściwości i trzy zewnętrzne przejawy bytów⁴⁶. Trójca wyciska szczególny ślad w człowieku, i nie tylko w jego duszy, jak twierdzi św. Augustyn, ale w całym jego bycie⁴⁷. Dlatego w człowieku są trzy elementy strukturalne: ciało, duch i dusza; trzy władze natury: rozum, uczucie i wola, które ujmują potrójny przedmiot życia: prawdę, dobro i prawo i tworzą trzy dziedziny życia: umysłową, uczuciową i moralną⁴⁸.

Troistość osób Bożych jest również najwyższą zasadą, w świetle której Semenenko interpretuje dzieje świata i ludzkości. „Dzieje — jak mówi Autor — są tworzeniem się świata duchowego”⁴⁹. Tym światem duchowym, jak dalej wyjaśnia, są wszystkie osoby, z których każda zrealizuje podobieństwo trynitarne i będzie w wieczności doskonała w sobie, a jednocześnie wszystkie utworzą wyższe, ponadindywidualne podobieństwo, wspaniałe odwzorowanie Boga Trójjedynego. To odwzorowanie Autor określa jako „całkowite” podobieństwo Boże, które odtwarza wszystkie „stany” i „oblicza” Boga i stanowi wieczną harmonię wszystkich ty-

⁴⁴ *Historiozofia. Ogólny rzut oka na dzieje*. „Przegląd Poznański” 35:1863 s. 365 - 394.

⁴⁵ Tamże s. 368.

⁴⁶ Por. *Credo* s. 184 - 194.

⁴⁷ Kor Krupa, jw. s. 29 - 38.

⁴⁸ Por. *Credo* s. 62 n, 65, 136, 206 - 211; *Ćwiczenia* s. 203.

⁴⁹ *Historiozofia* s. 368.

pów ludzkich⁵⁰. Urzeczywistnienie pełnego podobieństwa Boga Trójjedynego jest ostatecznym celem dziejów.

Trynitarna zasada interpretacji dziejów nie dopuszcza samotności jednej osoby, która nie byłaby związana z innymi osobami. Dlatego też Semenenko podkreśla konieczność istnienia różnych wspólnot i społeczności, takich jak: rodzina, plemię, naród, Kościół, które przede wszystkim odwzorowują troistość osób, a dopiero wtórnie jedność natury Boga. Pierwszym dokładnym stworzonym podobieństwem Trójcy Świętej jest pierwsza rodzina ludzka, łącznie ze stworzeniem Adama, wyprowadzeniem z jego boku Ewy i zrodzeniem z nich potomstwa⁵¹. Najwyższe podobieństwo Trójcy Świętej widzi Semenenko we wspólnocie Kościoła, gdzie wzajemne relacje papieża, episkopatu i wiernych pod względem władzy są doskonałym obrazem trzech osób Bożych⁵². W życiu wiecznym wielka rodzina odkupionej ludzkości z Ojcem-Chrystusem, Matką-Maryją i potomstwem-wszystkimi zbawionymi będą stanowić najwyższe odwzorowanie Boga Trójjedynego. Również sam rozwój dziejów ludzkości, zwłaszcza dziejów chrześcijaństwa, w swoich trzech głównych okresach: rozwoju chrześcijańskiego uczucia (w. I - VIII); rozumu i myśli (w. VIII - XVII) oraz woli i działania (od XVII w.), a także trzy wielkie pokusy, jakie napotkał Kościół w postaci wielkich religii „ciemności”, noszą znamię egzemplaryzmu trynitarnego⁵³.

Semenenko przyjmując egzemplaryzm trynitarny, którego podstawę stanowi pewna odrębna przyczynowość poszczególnych osób, swoiście nąświewta dogmat wcielenia. W akcie wcielenia, które jest aktem *ad extra*, każda z osób Bożych działała według własnego sposobu, jaki ją znamionuje, według własnej *ratio notionalis*. „I dlatego w tajemnicy Wcielenia — pisze Autor — Ojciec był tym, który rodził Syna, Syn tym, który się zrodził, Duch Święty, za sprawą którego się narodził”⁵⁴. We wcieleniu Bóg oddaje się stworzeniom przez osobę Syna, który przybiera naturę ludzką i występuje jak gdyby na zewnątrz Boga i staje się „miejscem” spotkania człowieka z Bogiem⁵⁵. Dlatego też Syn stanowi jakiś specjalny punkt odniesienia do świata, człowieka i wszelkiej historii. Zarówno dzieje stworzenia, jak i zbawienia odnoszą się w sposób najbardziej właściwy do osoby Syna: „na ziemi — jak stwierdza Autor — jest środkiem

⁵⁰ *Historiozofia* s. 382; *Credo* s. 178 - 181.

⁵¹ *Historiozofia* s. 387.

⁵² *Credo* s. 291 n., 303 n.

⁵³ *Historiozofia* s. 383 - 393; *Wyższy pogląd na historię Polski. Myśl Boża w jej dziejach*. Kraków 1892 s. 13 - 16.

⁵⁴ *Życie wewnętrzne*. Lwów 1831 s. 302.

⁵⁵ Tamże s. 23.

wszystkiego, wszystkiego początkiem i końcem”⁵⁶. We wcieleniu widoczna jest pewna nierówność działania osób Bożych. Bóg udziela się tu nie tylko przez naturę, ale także przez osobę Syna. Powyższe stwierdzenie potwierdza doktryna charytologiczna Semenienki, w której dominuje personalistyczne ujęcie. Autor następująco przedstawia związek człowieka usprawiedliwionego z Bogiem. „Jednocząc się wszystkimi władzami naszej natury z przybraną ludzką naturą Chrystusa dochodzimy do zjednoczenia z ukrytą w niej i poza nią naturą Bożą, a to w ten sposób, że przez naturę ludzką Chrystusa jednoczymy się z jego osobą Boską, a w niej z naturą Bożą i z Bogiem w Trójcy Świętej Jedynym”⁵⁷. Na innym miejscu dodaje: „Kto chciałby otrzymać od Chrystusa nadprzyrodzoność bez przyjęcia zarazem jego osoby, ten nie może otrzymać niczego. Wraz z darem nadprzyrodzonym on sam jako osoba wnika do naszej duszy i jak we własnym człowieczeństwie, tak i w naszym staje się podstawą, źródłem i początkiem boskiego życia”⁵⁸. Dlatego też łaska uświęcająca to nie tylko otrzymanie Bożej natury, ale przede wszystkim zamieszkanie osoby Syna Bożego, a wraz z nim innych osób. Łaska uświęcająca jest rzeczywistym, osobowym związkiem człowieka z drugą osobą Bożą. Osobowy związek człowieka z drugą osobą Bożą urzeczywistnia się przez Ducha Świętego, który działa jako osobowa siła. Duch Święty, który złączył dwie natury w osobie Słowa, podobnie nadal stanowi osobową siłę jednoczącą ludzkie z Boskim, przyrodzone z nadprzyrodzonym. To zjednoczenie człowieka z Bogiem dokonuje się nie tylko na płaszczyźnie natury, ale Duch Święty stawia człowieka w relacji do wszystkich osób Bożych⁵⁹.

Wzorczością trynitarną nacechowana jest antropologia Semenienki. Wspomnieliśmy już o naturze i życiu naturalnym człowieka. Podobnie w życiu nadprzyrodzonym trzy *habitus*, jako uczestnictwo w trzech władzach Chrystusa, ujmują przez swe trzy akty Boga oddającego się w Chrystusie jako potrójny przedmiot, aby umożliwić człowiekowi nadprzyrodzoną przemianę jego natury w Bożą i zbliżyć ją do tego sposobu istnienia, w jakim w naturze Bożej istnieją trzy osoby. Przyjmując potrójny przedmiot, człowiek okazuje Bogu swoją osobową miłość i odtwarza w sobie trzy Boskie osoby. Życie wieczne, jakim jest zjednoczenie z Bogiem w miłości, stanowi syntezę trzech aktów: *visio, delectatio, comprehensio*⁶⁰.

⁵⁶ *Ojciec nasz*. Kraków 1896 s. 25.

⁵⁷ *Ćwiczenia* s. 172.

⁵⁸ Tamże s. 237.

⁵⁹ Tamże s. 237 n.; *Życie* s. 23, 58.

⁶⁰ Por. *Credo* s. 110, 173.

Oryginalne wyniki dało zastosowanie egzemplaryzmu trynitarnego w eklezjologii. Tej sprawie Semenenko poświęcił najwięcej miejsca i dokładnie ją wyłożył w osobnej publikacji⁶¹. Kościół stanowi najwyższe podobieństwo Trójcy Świętej, dlatego w wykładzie o jego istocie i władzy Autor sięga bezpośrednio do wzoru trynitarnego. Istotę Bożą posiadają na równi wszystkie trzy osoby. Jednak charakter władzy, czyli przyczyny albo początku, mają tylko dwie, Ojciec i Syn, a Duch Święty nie jest początkiem, lecz wyłącznie kresem. W relacjach trynitarnych więc Ojciec i Syn mają charakter czynny, a Duch Święty wyłącznie i koniecznie bierny. Podobnie w Kościele, z trzech osób moralnych tylko papież i episkopat stanowią źródło władzy, mają pod tym względem charakter czynny; świeccy natomiast, jako wyłącznie kres władzy, mają w tej dziedzinie charakter bierny. Jak Duch Święty pochodzi od Ojca i Syna, tak wierni pochodzą od papieża i episkopatu. Jak Ojciec i Syn dają wszystko Duchowi Świętemu, a on z siebie samego nic im nie daje, tak papież i episkopat w zakresie władzy w Kościele dają wszystko świeckim, którzy w tej dziedzinie sami z siebie nie dają im niczego. Ale jak Duch Święty jest we wszystkim równy Ojcu i Synowi z wyjątkiem tego, że jest zależny w dziedzinie pochodzeń; podobnie i świeccy są we wszystkim równi papieżowi i episkopatowi z wyjątkiem tego, że są od nich zależni. Chociaż w dziedzinie władzy świeccy są bierni, to w posiadaniu istoty, czyli życia Kościoła, są całkowicie równi i czynni, uczestnicząc w najwyższej mierze w jego przymiotach, darach i owocach⁶².

Z ogromnym uznaniem i podziwem należy odnieść się do próby Piotra Semeneki stworzenia uniwersalnego systemu opartego na idei egzemplaryzmu trynitarnego, która stała się w konsekwencji podstawą koncentracji jego teologii pod względem metodycznym i merytorycznym. Jednakże próba zastosowania dogmatu trynitarnego do całości stworzenia poprzez interpretację identyfikującą pochodzenia wewnątrztrynitarnego z udzielaniem się Boga *ad extra*, zwłaszcza uczyniona przy pomocy tradycyjnej aparatury językowej, jest chyba nieosiągalna w pełni. Ponadto idea egzemplaryzmu trynitarnego, jako zasada koncentracji, pozostaje chyba zbyt abstrakcyjna i spekulatywna. Ale w obecnej dobie, kiedy szuka się najlepszego, specyficznego zwornika systematyzującego materiał teologiczny i w związku z tym wysuwa się podejścia jednostronne, jak: chrystologiczne, antropologiczne czy eklezjologiczne, trynitarna „koncentracja” teologii Semeneki wydaje się proponować bazę najbardziej pełną i właściwą dla specyfiki myśli chrześcijańskiej.

⁶¹ *Quid papa.*

⁶² Tamże s. 11 nn., 41 n. *Credo* s. 292 nn.

TRINITARER EXEMPLARISMUS ALS GRUNDLEGENDES PRINZIP
IN POLNISCHER THEOLOGIE DES 19. JAHRHUNDERTS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Einer der charakteristischen Züge der polnischen, christlichen Gedanken war eine Akzentuierung der Lehre von der Heiligen Dreifaltigkeit und ihrer Verknüpfung mit dem konkreten Leben. Göttliche Dreifaltigkeit trat in exemplarem und normativem Charakter im Verhältnis zum menschlichen Dasein, zum sozialen Leben ebenso wie zur Menschheitsgeschichte. Dieser Standpunkt wurde am breitesten und am tiefsten von Piotr Semenenko (1814 - 1886) entwickelt.

Der vom Epochengeist inspirierte Semenenko schuf eine universale Synthesis, die an der Idee eines trinitaren Exemplarismus gestützt wurde. Diese Idee erfüllte eine Systembildende Funktion, die die Ganzheit ihrer wissenschaftlichen Erzeugung ordnete. Die Analyse des trinitaren Dogmas macht die Grundlage der Theorie eines Exemplarismus, besonders der persönlichen Relation, sowie theologische Lehre von der Ursächlichkeit des Musters Gottes gegenüber den Geschöpfen. Sein Dasein beruht auf Forschung und Erklärung der geschaffenen Wirklichkeit im Lichte der ewigen Gründe, die sich in der Herkunft und der Relation der Gottepersonen befinden, weil sie Musterursachen sind und analogische Wirkungen in Geschöpfen besitzen. Die Theorie eines trinitaren Exemplarismus fand eine besondere Verwendung in der Semenenkins Theologie, in der sie eine Grundlage und inspirierendes Element unter der formalen und wesentlichen Beziehung war. Sie wurde dadurch ein Grundprinzip der Konzentration des theologischen Stoffes. Sie wurde als am meisten inspirierendes Faktor in der dogmatischen Theologie, besonders in der Konzeption der Erlösungsgeschichte, der Christologie, der Anthropologie, Charitologie und Ekklesiologie bewiesen.

übersetzt von Jan Dmochowski